

*Вечерова Є. М.,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ

Анотація. У статті здійснено спробу сформулювати особистий науковий погляд щодо інституціоналізації нормативності кримінального права для того, щоб окреслити алгоритм для подальших наукових досліджень окремих складових цієї проблематики. Стверджується, що інституціоналізація нормативності кримінального права – особлива правова субстанція, яка не співпадає зі структурою нормативності кримінального права, а стосується лише такого її елементу, як норми кримінального права, або «позитивне» кримінальне право. Доводиться, що терміном інституціоналізації нормативності кримінального права доречно оперувати у тих випадках, коли йдеться про системно-структурний аналіз кримінального закону, тобто про його статус в національній системі права (зв'язки із Конституцією, міжнародним публічним правом, галузевим національним законодавством), а також про внутрішню будову самого КК України (його поділ на частини, розділи, статті тощо, взаємозв'язки між окремими структурними елементами).

Ключові слова: нормативність кримінального права, структура нормативності кримінального права, інституціоналізація нормативності кримінального права.

Постановка проблеми. Кримінальне право – це не лише засіб впорядкування суспільних відносин (сфера належного), але й засіб їх фіксації (сфера сущого), що досягається завдяки такому явищу, як нормативність.

Нормативність кримінального права – особлива відносно автономна правова субстанція, що є, з одного боку, базовою властивістю кримінального права, яка найбільш повно розкриває його потенціал як важеля впливу на неправомірну поведінку, а з іншого боку, об'єктивною закономірністю розвитку соціальної реальності, її фіксацією за допомогою можливостей, закладених у кримінальному праві.

Загалом же нормативність кримінального права – це багаторівневе явище, яке можна розглядати як в динаміці, так і в статичності, виокремлювати внутрішній та зовнішній, об'єктивний та суб'єктивний аспекти, інтерпретувати як сферу належного та сферу сущого тощо.

Сутність внутрішнього функціонального аспекту нормативності кримінального права полягає в тому, що завдяки їй забезпечується організація та впорядкованість самого кримінального права (його нормативної частини/«позитивного» кримінального права).

Мета статті полягає у спробі сформулювати особистий науковий погляд щодо інституціоналізації нормативності кримінального права для того, щоб окреслити алгоритм для подальших наукових досліджень окремих складових цієї проблематики.

Стан дослідження свідчить про комплексність та поліаспектність представленої тематики. Так, на загальнотеоретичному рівні правова нормативність та її інституціоналізація спеціально вивчалися Л.І. Заморською. Проблематика системного середовища кримінального права досліджувалася О.І. Бойком, міжсистемні взаємозв'язки кримінального права – Г.В. Денисовою, М.І. Пікуровим. Окремим питанням інститутів кримінального права присвячені праці М.С. Жука та інших вчених.

Однак фрагментарність та вузько спрямованість наявних наукових розвідок обумовлюють необхідність і доцільність проведення додаткових інтегративних пошуків у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. В найбільш узагальненому вигляді термін «інституціоналізація» тлумачиться як процес впорядкування і формалізації соціальних зв'язків [1].

Варто відзначити, що поняття «структура нормативності кримінального права» та «інституціоналізація нормативності кримінального права», хоча й близькі за змістом, однак не збігаються. В першому випадку йдеться про внутрішню будову нормативності кримінального права (тобто про функції, принципи та норми кримінального права, а також взаємозв'язки, які виникають між цими компонентами), у другому – про процес впорядкування такого структурного компонента нормативності кримінального права, як норми кримінального права, або «позитивне» кримінальне право.

Методологічною засадою щодо обраного нами підходу стосовно доцільності розмежування розглядуваних понять можуть слугувати міркування теоретиків права про те, що інституціоналізація правової нормативності стосується виключно однопорядкових взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, якими виступають норми права [2, с. 172]. Функції та принципи належать до неінституціалізованих явищ правової дійсності [3, с. 344–347], тому вони, будучи структурними компонентами нормативності кримінального права, знаходяться поза межами проблематики інституціоналізації нормативності кримінального права. Однак це жодним чином не означає, що вони (функції та принципи) все ж опосередковано не чинять значного впливу на норми кримінального права.

Ми вже раніше писали про те, що функції – структурний елемент нормативності кримінального права, який забезпечує його динаміку та допомагає віднайти відповідь на запитання про те, навіщо нам потрібне кримінальне право.

Функції кримінального права є основними напрямками (векторами) впливу останнього на соціальне життя, свідомість та поведінку людей. Вони визначають таку властивість цієї галузі, яка зберігається за нею постійно (є константною). Змінам підлягають лише їх кількість, зміст та конкретні шляхи досягнення.

Першоосновою функцій кримінального права і одночасно запорукою їх ефективності виступає аксіосфера кримінального

права (система цінностей, що є значущою для особи, суспільства та держави в певний час та в певному просторі, а також яку кримінальне право віддзеркалює, а власна цінність кримінального права (його інструментальна утилітарність з точки зору задоволення потреб особи, суспільства та держави) тісно пов'язана з феноменом правових законів).

Функції кримінального права ніби виконують роль «впускного клапана» або «провідника», через який цінності потрапляють у сферу нормативності кримінального права, пронизуючи собою кожен з її структурних елементів та знаходячи остаточну фіксацію в кримінально-правових приписах [4, с. 171–179].

Принципи кримінального права займають проміжне становище в структурі нормативності кримінального права і є свого роду з'єднувальною ланкою між його функціями та нормами. Вони забезпечують стабільність кримінального права та відповідають на запитання про те, яким чином слід діяти (тобто виступають алгоритмом дій, згідно з яким мають виконуватися покладені на кримінальне право завдання (явні функції кримінального права)).

Основними «адресатами» принципів кримінального права де-факто є законодавець та правозастосувачі, а їхня головна мета полягає в тому, щоб мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації/декриміналізації та в процесі правозастосовчої діяльності [5, с. 175–182].

Норми кримінального права – замикаюча ланка в структурі нормативності кримінального права, завдяки якій відбувається об'єктивізація його функцій і принципів в реальній дійсності. Вони виступають певним «будівельним матеріалом» (інструментарієм) кримінального права та відповідають на запитання про те, за допомогою чого кримінальне право повинно виконувати покладені на нього функції (завдання) [6, с. 165–170].

Як видається, в тих випадках, коли йдеться про системно-структурний аналіз кримінального права (у вузькому сенсі цього слова), доречно оперувати терміном «інституціоналізація», який допомагає органічно об'єднати поняття «система» та «структура» в єдине ціле та подивитися на кримінальне право (закон) з позицій міжсистемних та внутрішньосистемних взаємозв'язків.

Утилітарність інституціоналізації полягає в тому, що вона дає змогу кримінальному праву (закону) бути стійким інтегративним утворенням. Завдяки інституціоналізації спрацьовує так званий системозберігаючий механізм кримінального права (закону), який забезпечує його системність адаптивність, гнучкість, пристосовуваність до умов об'єктивної дійсності [7, с. 82, 106].

Щодо формату розгляду інституціоналізації нормативності кримінального права, то загалом, як видається, потрібно відштовхуватися від таких положень.

Сучасне кримінальне право пронизане мережею різноманітних взаємозв'язків «extra» та «intra» з елементами об'єктивної дійсності, які умовно можна розділити на два види: неюридичні (за межами правової площини) та юридичні (в межах правової площини) [8].

Саме тому в першому випадку інституціоналізацію нормативності кримінального права можна розглядати крізь призму місця кримінального права (закону) в системі управління соціальними процесами (поряд із такими неюридичними регуляторами, як, зокрема, релігія, мораль, політика, економіка). Відразу обумовимо, що цей аспект буття нормативності кримінального права, хоча і має велике значення, через лімітованість меж дослідження в роботі спеціально досліджуватися не буде.

У другому ж випадку інституціоналізацію нормативності кримінального права доречно розглядати з позицій статусу кримінального права (фактично закону) в національній системі права (законодавства), а саме його зв'язків із Конституцією, міжнародним публічним правом, галузевим національним законодавством, а також з точки зору внутрішньої будови самого КК України.

Як відомо, в загальному нормативному масиві держави Конституції відведено особливий статус, адже вона консолідує внутрішньодержавне законодавство [9, с. 15]. Її по праву називають «основним законодавчим центром» (С.Я. Лихова) [10, с. 95], «становим хребтом» (В.П. Тихий) [11, с. 63], «універсальною формулою» (В.В. Ковальський) [12, с. 62–70] всієї системи права в державі.

Взаємозв'язки кримінального права з Конституцією принципово відрізняються від інших видів міжгалузевих взаємозв'язків та носять ієрархічний (субординаційний/підпорядкований) характер.

Сутність конституційності, або «підконституційності» [13, с. 1] чи «конституціоналізації» [14, с. 136–141], кримінального закону в найбільш стислому вигляді сформульовано в ч. 1 ст. 3 КК України, де сказано, що КК України «ґрунтується на Конституції України».

Це означає, що Основний Закон визначає спрямованість і зміст КК України. Основні положення Конституції України мають конкретизуватися, деталізуватися і розвиватися в кримінальному законодавстві [15, с. 80–81].

В цьому аспекті принагідно також зазначити, що міжнародне та внутрішньодержавне кримінальне право – різнопорядкові правові конструкції, тому вони об'єктивно не можуть бути або ставати частиною одне одного.

Не існує єдиного механізму впливу міжнародного права на процеси криміналізації на національному рівні. Характер такого впливу має диференціюватися залежно від того, в якій сфері вчиняється злочин.

Максимальний ступінь впливу міжнародного права на процеси криміналізації на національному рівні доцільний щодо злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, дещо помірніший – щодо транснаціональних злочинів, мінімальний – стосовно загальнокримінальних злочинів [16, с. 645–648].

Взаємовідносини кримінального закону з галузевим національним законодавством, з одного боку, носять горизонтальний характер і є набагато тіснішими, ніж з Конституцією та міжнародним публічним правом, а з іншого боку, характеризуються нелінійністю.

По-перше, характер взаємозв'язків кримінального закону з галузевим національним законодавством обумовлений рівнем кримінально-правового регулювання, на якому відбувається така взаємодія (йдеться про первинний та вторинний рівні кримінально-правового регулювання).

По-друге, характер міжгалузевих взаємозв'язків кримінального закону залежить певною мірою від статусу контрагентної галузі (мається на увазі її приналежність до сфери публічного чи сфери приватного права).

Щодо внутрішньої будови КК, то тут фактично йдеться про його структурування, тобто про поділ на частини, розділи, статті тощо, взаємозв'язки між окремими структурними елементами.

Висновки. Таким чином, на підставі усього вищевикладеного можна коротко підсумувати про таке.

1) Інституціоналізація нормативності кримінального права – особлива правова субстанція, яка не співпадає зі структурою нормативності кримінального права, а стосується лише

такого її елементу, як норми кримінального права, або «позитивне» кримінальне право.

2) Терміном інституціоналізації нормативності кримінального права доречно оперувати у тих випадках, коли йдеться про системно-структурний аналіз кримінального закону, тобто про його статус в національній системі права (зв'язки із Конституцією, міжнародним публічним правом, галузевим національним законодавством), а також про внутрішню будову самого КК України (його поділ на частини, розділи, статті тощо, взаємозв'язки між окремими структурними елементами).

Література:

1. Значение термина «институционализация» по электронному социологическому словарю [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/linstitutsionalizatsija.html>.
2. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : [монографія] / Л.І. Заморська. – О. : Фенікс, 2013. – 304 с.
3. Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність / А.Ф. Крижановський // Право України. – 2013. – № 10. – С. 344–347.
4. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права і функції кримінального права / Є.М. Вечерова // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 171–179.
5. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права і принципи кримінального права / Є.М. Вечерова // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2017. – № 10. – С. 175–182.
6. Вечерова Є.М. Нормативність і норми кримінального права / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. – 2017. – № 3. – Ч. 1. – С. 165–170.
7. Денисова А.В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации : [монографія] / А.В. Денисова. – Самара : Самарский университет, 2014. – 160 с.
8. Вечерова Є.М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання / Є.М. Вечерова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lsej.org.ua>.
9. Бойко А.І. Системная среда уголовного права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.И. Бойко. – М., 2008. – 40 с.
10. Лихова С.Я. Конституція України та кримінальне законодавство України (окремі питання взаємодії) / С.Я. Лихова // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 95–100.
11. Тихий В.П. Кримінальне право України і конституційне право України / В.П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 63–72.
12. Ковальський В.В. Конституційні засади визначення завдань кримінального закону / В.В. Ковальський // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 62–70.
13. Тихий В.П. Конституційні основи Кримінального кодексу України / В.П. Тихий // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 1–7.
14. Вишневецкая И.Н. Проблемы конституционализации уголовного законодательства и практики его реализации / И.Н. Вишневецкая // Ленинградский юридический журнал. – 2014. – № 2. – С. 136–141.
15. Кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / [за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуслівського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського]. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
16. Вечерова Є.М. Міжнародне право як фактор впливу на процес криміналізації діянь на національному рівні / Є.М. Вечерова // Ак-

туальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Х., 2013. – С. 645–648.

Вечерова Е. Н. Институционализация нормативности уголовного права: отдельные теоретико-методологические аспекты вопроса

Аннотация. В статье осуществлена попытка сформулировать личный научный взгляд касательно институционализации нормативности уголовного права для того, чтобы очертить алгоритм для дальнейших научных исследований отдельных составляющих этой проблематики. Утверждается, что институционализация нормативности уголовного права – особая правовая субстанция, которая не совпадает со структурой нормативности уголовного права, а касается только такого ее элемента, как нормы уголовного права, либо «позитивное» уголовное право. Доказывается, что термином институционализации нормативности уголовного права целесообразно оперировать в тех случаях, когда речь идет о системно-структурном анализе уголовного закона, то есть о его статусе в национальной системе права (связи с Конституцией, международным публичным правом, отраслевым национальным законодательством), а также о внутреннем строении самого УК Украины (его деление на части, разделы, статьи и т. д., взаимосвязи между отдельными структурными элементами).

Ключевые слова: нормативность уголовного права, структура нормативности уголовного права, институционализация нормативности уголовного права.

Vecherova Ye. Institutionalization normativity of criminal law: selected theoretical-methodological aspects of the question

Summary. The article presents an attempt to formulate a personal scientific view vision institutionalization normativity of criminal law in order to outline the algorithm for further research on the individual components of this problem. It is argued that institutionalization normativity of criminal law is special legal substance that does not coincide with the structure of the normativity of the criminal law, and applies only to such of its elements as the criminal law or that, in principle, the same “positive” criminal law. It is proved that a term institutionalization normativity of criminal law it is advisable to operate in cases when we are talking about a systemic-structural analysis of the criminal law, that is, its status in the national legal system (relations with the Constitution, international public law national sectoral law), as well as about the structure of the UK (its division into parts, sections, articles, etc., the relationship between the individual structural elements).

Key words: normativity of criminal law, normativity framework of criminal law, institutionalization normativity of criminal law.